УДК 316.6

DOI:

Дишлова Наталія Володимирівна

кандидат психологічних наук, науковий співробітник лабораторії
психології малих груп та міжгрупових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-8788-3111

Dyshlova.Natalia@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ГРУПОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДОШКІЛЬНЯТ

Мета дослідження – на прикладі міжособової взаємодії дітей та спогадів дорослої особистості визначити соціально-психологічні передумови становлення групової ідентичності у дітей дошкільного віку в умовах дитячого садка і на цій основі побудувати модель дослідження. Ознаками групової ідентичності дітей дошкільного періоду є переживання інтересу до взаємодії з певною групою однолітків, бажання бути прийнятим нею і водночас вияви ворожості або байдужості щодо інших однолітків. Групова ідентичність дитини формується з першого дня її життя завдяки тому, що виховання малюка спрямоване на включення в сім'ю – першу соціальну групу, на формування світосприйняття, притаманного цій соціальній групі. Дитячий садок є другим важливим соціальним середовищем, де дитина розвиває свою групову та его-ідентичність, а не просто місцем, де перебувають діти, поки батьки на роботі. Складниками групової ідентичності є: бажання бути в групі, відчувати себе членом саме цієї групи; ставлення до представників інших мікро- і макрогруп; ретрансляція соціальної ідентичності батьків (наприклад, атитюдів та ін.). За допомогою авторської анкети, яка охоплювала перші два компоненти групової ідентичності, виявлено, що ступінь переживання самотності в колі однолітків у сучасних дітей (35,5% опитаних) і в дорослих, які відвідували дитячий садок понад 30 років тому (27,1%, відповідно), залишається досить високим, що свідчить про те, що ця проблема нікуди не зникала десятиріччями, а отже, потребує наразі більшої уваги науковців. Коли дитині бракує партнерів для ігор або коли вона часто конфліктує з однолітками, у неї формується негативна самооцінка, виникає страх перед спілкуванням з дітьми та інші токсичні переживання, що збільшує ризики віктимізації в майбутньому. За результатами анкетування визначено соціально-психологічні передумови становлення позитивної групової ідентичності дошкільнят, а саме особливості побудови взаємодії дітей; розвиток у них навичок комунікативної компетентності, відкритості до взаємодії, безпосереднього інтересу до інших дітей; відсутність упередженості внаслідок впливу підсвідомих інтроектів дорослих та ставлення до підтримки дітей значущого дорослого: включеність вихователя в процес взаємодії дітей; допомога у вирішенні конфліктних ситуацій з однолітками, визначення дітей, які не можуть побудувати дружні стосунки, та допомога їм у подоланні бар'єрів; якісний зворотний зв'язок вихователя з батьками і навпаки; командна робота всього персоналу групи, супервізії вихователів. Водночас до передумов можна віднести усвідомлення і проживання вихователем власних особистих дитячих травм, зумовлених прийняттям або неприйняттям його колись дитячим колективом. На основі теоретичного та емпіричного пілотного дослідження побудовано модель вивчення групової ідентичності дошкільнят, у якій відображено складники, передумови формування, критерії сформованості та успішності соціально-психологічної компетентності дітей у колі однолітків.

Ключові слова: соціокультурний розвиток; групова ідентичність; діти дошкільного віку; самотність; дитячий дошкільний заклад.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PRECONDITIONS FOR THE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN GROUP IDENTITY

Nataliia V. Dyshlova

Ph.D. in Psychology, Research Associate of the Laboratory of Psychology of Small Groups and Intergroup Relations Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-8788-3111

Dyshlova.Natalia@gmail.com

The study aims to determine the socio-psychological prerequisites for forming group identity in preschool children in kindergarten on the example of interpersonal interaction of children and memories of an adult and on this basis to build a research model. Signs of group identity of children in preschool are the experience of interest in interacting with a particular group of peers, the desire to be accepted, and at the same time hostility or lack of interest in other peers. The group identity of a child is formed from the first day of his life since the child's upbringing is focused on inclusion in the family – the first social group, on the formation of worldview, which is inherent in this social group. Kindergarten is the second crucial social environment where a child develops his group and ego-identity, not just where children are when their parents are at work. The components of group identity are the desire to be in a group, feel like a member of this group, attitude to representatives of other micro and macro groups, retransmission of parents' social identity (for example, attitudes, etc.). The author's questionnaire (respondents) covered the first two components of the group identity. The percentage of loneliness among peers in modern children (35.5%) and adults (27.1%) who attended kindergarten more than 30 years ago remains quite significant, which shows that this problem has existed for decades and needs more attention from scientists. Lack of play partners and frequent conflicts with peers lead to negative self-esteem, fear of communicating with children, and other toxic experiences and, consequently, risks of victimization in the future. The survey showed that the socio-psychological prerequisites for the formation of positive group identity of preschoolers are features of building children's interaction: the development of children's communicative skills, openness to interaction, direct interest in another child, lack of bias based on subconscious adult introjects and attitudes to support children. The other features are the involvement of the educator in the process of interaction of children: assistance in resolving conflict situations with peers, identifying children who can not build friendly relations and helping them to overcome barriers; quality feedback from the educator to the parents and vice versa; teamwork of all group staff; supervision of educators. At the same time, the preconditions also include awareness and living by the educator of their own personal children's injuries caused by their acceptance or non-acceptance by the children's team. Based on theoretical and empirical pilot research, the model of study of preschool children's group identity, which contains components, preconditions of formation, criteria of formation, and success of social and psychological competence in a circle of peers, is constructed.

Keywords: socio-cultural development; group identity; preschool children; loneliness; children's preschool institution.

Постановка проблеми. Батьки та інші значущі дорослі є для своїх дітей потенційними носіями патернів суспільної свідомості, ідеалів, знань і моралі в контексті культурної та історичної картини соціуму. Дошкільний вік – найсприятливіший період для соціокультурного розвитку дитини та становлення її соціальної ідентичності, яка формується насамперед як групова в ранньому віці людини. В активній взаємодії з однолітками дитина навчається людських взаємин, вибирає духовні цінності та моральні принципи. Після сімейного кола дитячий садок є другим важливим середовищем, що визначає розвиток групової та еґо-ідентичності дитини.

Соціально-економічна та соціально-культурна ситуація, яка склалася в сучасній Україні (початок деінституалізації інтернатних закладів, запровадження концепції НУШ,

зміна освітньої парадигми з авторитарної, орієнтованої на формування залежної особистості, на демократичну, яка покликана творити автономну, вільну, емпатичну, дружню до соціального середовища особистість), актуалізує вивчення особливостей соціокультурного розвитку групової ідентичності дітей дошкільного віку. На наш погляд, витoki величезного числа деструктивних явищ, які ми можемо спостерігати останнім часом (жорстокість, підвищена агресивність, підліткові і дитячі суїциди), лежать у ранньому і дошкільному віці. Вони можуть бути детерміновані як соціокультурним впливом, так і негативним досвідом виховання в дитячому закладі.

У рекомендаціях Міністерства освіти та науки України (2021) визначено, що дошкільна освіта є важливим етапом з погляду цілісного розвитку дитини. Однак практичні заходи щодо вирішення цієї проблеми в дошкільному закладі і досі залишаються недостатньо розробленими. Щоб з'ясувати передумови гармонійного розвитку особистості дитини, важливо звернути увагу на особливості соціокультурного розвитку дошкільника в різних соціальних групах (сім'ї, дитячому садку) і на різних рівнях функціонування соціального середовища. Досягнення мети виховання і розвитку дитячої особистості визначається взаємодією дітей між собою і дитини з дорослим. Дошкільні заклади і школа є наразі найважливішими інститутами виховання, діяльність яких має базуватися передусім на принципах систематичності, гуманізму, різнобічності розвитку особистості та реалізації її творчого потенціалу. Проте поставлені перед ними завдання не завжди виконуються. Нині багато батьків залишаються невдоволеними виховною функцією закладів освіти. Запорукою гармонійного соціокультурного розвитку особистості дитини є допомога вихователя у побудові конструктивної взаємодії з однолітками. Створення в дитячому садку таких соціально-психологічних умов, за яких дитина змогла б задовольнити свою провідну потребу – належності до групи, відчуття якої і становить сутність групової ідентичності, а також потребу спілкування в різних видах діяльності та гри з представниками різних соціальних груп без упереджень і стереотипів, шляхом формування успішної комунікації, позитивно вплине на соціокультурні засади ідентичності, відтворення соціального досвіду, пізнання соціальних зв'язків та стосунків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціальної ідентичності досліджували Г. Тежфел, Дж. Тернер (1996), Н. Гавриш (2018), О. Рейпольська (2018), Н. Шкляр (2018), L. Shamo-Nir (2020) та ін.; групової ідентичності – П. Горностаї (2010), С. Barbara (2020), F. Цзкыг (2019); соціокультурного розвитку – Л. Виготський (1984), В. Вус (2018), М. Коток (2018), В. Москаленко (2013), Ц. Purtae (2019); розвитку етнічної ідентичності дітей – S. Khairova (2019), J. Fan (2019) та ін.

Водночас у психології гостро бракує наразі досліджень соціально-психологічних передумов становлення групової ідентичності у дітей дошкільного віку, зокрема потреби в належності до групи однолітків та переживання самотності в дошкільнят. Зарубіжні дослідники, на жаль, не звертають належну увагу на цю проблему. Та й у вітчизняній психології практично немає досліджень з проблеми особливостей розвитку групової ідентичності у дітей дошкільного віку, оскільки за часів Радянського Союзу цій темі не приділялося достатньо уваги. Вважалося, що радянська дитина не може відчувати самотність. Фахівці як недооцінювали, так і досі недооцінюють вплив переживання неприйняття однолітками в ранньому та дошкільному віці на подальше психічне здоров'я та розвиток особистості дитини. Отже, брак досліджень, присвячених визначенню сприятливих соціально-психологічних передумов формування в дошкільному віці психологічно здорової особистості, серед іншого зумовлений ще й історичними чинниками. Чимало дітей в Україні як складовій Радянського Союзу внаслідок відомих історичних потрясінь, ситуацій переживання колективних травм опинилися в статусі сиріт, перебували в сиротинцях, відчували покинутість. Крім того, парадигма колективного виховання вимагала від тодішніх дітей, щоб вони не виокремлювалися, не розвивали свою індивідуальність, нехтували власні

потреби та почуття. Вихователі як представники держави теж несвідомо переймали соціальні атитюди радянського виховання.

Метою дослідження є теоретичний аналіз наукових праць з проблеми розвитку соціальної ідентичності дітей та визначення соціально-психологічних передумов становлення групової ідентичності у дітей дошкільного віку в умовах дитячого садка на прикладі міжособової взаємодії дітей та спогадів дорослої особистості і на цій основі побудова моделі дослідження.

Гіпотеза. Кожна дитина є представником певної соціальної групи (соціального класу, релігійної, територіальної, соціокультурної, сімейно-побутової спільноти тощо). Соціальні стосунки формують групову ідентичність. Спільність чи відмінності на рівні великих соціальних груп можуть бути фактором зближення чи виникнення конфліктів на рівні мікрогруп у дитячому садку. Є певні аспекти групової (соціальної) ідентичності батьків, які впливають на розвиток ідентичності дітей. Особистість вихователя теж важливий чинник становлення групової ідентичності дітей. Тобто можуть бути дитячі колективи, де діти розбиваються на мікрогрупи відповідно до соціально-психологічних атитюдів батьків, і такі, де діти не поляризуються на підгрупи. Територіальна ідентичність громади, де розташований дитячий садок, також впливає на формування групової ідентичності.

У деяких дітей можуть виникнути труднощі в побудові дружніх стосунків, вони можуть страждати від неприйняття та самотності, і це впливає на самооцінку та ставлення до світу загалом, що в майбутньому може призвести до проблем у психічному здоров'ї: ризиків віктимізації, депресії, суїцидальної і делінквентної поведінки тощо. Визначення соціокультурних груп, які можуть перебувати в зоні ризику, і раннє психологічне втручання допоможуть таким дітям побудувати дружні стосунки, задовольнити потребу в прийнятті, сформуванню/розвинути позитивне сприйняття себе і, як наслідок, знизить ризики віктимізації особистості.

Методи дослідження. Для підтвердження моделі соціально-психологічних передумов становлення групової ідентичності дітей було використано авторську анкету, презентовану в онлайн-форматі на платформах груп у Фейсбуці «Матусі Оболоні» та «Мами Києва» і вайбер-групи «Советы гомеопата». Опитування проводилося анонімно з відкритими і закритими питаннями (n=247). Учасниками опитування були батьки дошкільнят від 4 до 6-ти років, які відвідують сучасний дитячий дошкільний заклад (n=140), та респонденти, які відвідували дитячий садок у дитинстві (n=107, вік від 12 до 55 років). Учасникам було запропоновано оцінити організацію груп у дитячому садку, особливості міжособової взаємодії дітей, задоволення потреб дітей під час відвідування дитячого закладу, головні функції дитячого садка, свій рівень довіри до вихователів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізуємо такі поняття, як «середовище», «соціальне середовище» та «культурне середовище». Можемо зробити висновок, що соціокультурне середовище містить у собі результати матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь, цінності, традиції, здобутки культури, правила і зразки поведінки тощо. Соціокультурний розвиток пов'язаний з відтворенням суспільних норм і правил, які забезпечують збереження його культури й традицій. Закон єдності культурно-історичного та індивідуально-психологічного яскраво виявляється в явищі сенситивних періодів розвитку дитини. У цей час дитина найбільш сприйнятлива з погляду формування соціально-культурного інтелекту та особистості (Виготський, 1984).

Поняття «соціокультурне середовище» ми розглядаємо на трьох рівнях:

- глобальне середовище (культура всього людства, його матеріальні, духовні й соціально-психологічні характеристики);
- макросередовище (державна, до якої належить індивід, суспільні норми, менталітет, національні традиції й цінності);
- мікросередовище – соціальне оточення кожного індивіда (сім'я, колектив, референтна група).

Ці рівні взаємопов'язані та впливають на розвиток особистості дитини. Наприклад, моральні норми і патерни поведінки в малих соціальних групах (сім'я, група дитячого садка тощо – мікрорівень) визначаються загальнолюдськими нормами та цінностями (глобальний рівень) й обумовлюються особливостями менталітету і традицій конкретної національності (макрорівень).

Першим про необхідність виховання дітей у державних дошкільних закладах висловився давньогрецький мислитель Платон. Він обстоював державне, суспільне виховання дітей. Мета виховання за Платоном – формування «і тіла, і душі найпрекраснішим».

У багатьох країнах світу дошкільна освіта є первинною ланкою єдиної системи виховання і навчання, мета якої – гармонійний розвиток дітей та формування навичок життя в суспільстві. Саме дошкільний період дитинства вважають фундаментальним у соціальному розвитку особистості.

В Україні перші дошкільні заклади з'явилися тільки в ХІХ ст. Такий заклад відкрили в Києві 1 вересня 1871 р. сестри Ліндфорси – Марія і Софія (Міністерство освіти та науки України, 2012). У ньому виховувалися діти з українських інтелігентних родин, і водночас його вважали осередком національної культури України.

Залучення дитини до культури, розвиток її особистості відбувається в спілкуванні й спільній діяльності з дорослими та однолітками, що є передумовою і рушійною силою соціального розвитку. У старшому дошкільному віці діти засвоюють соціальний досвід, знання, уміння і навички, соціальні норми, досвід взаємодії з іншими людьми. Соціальні навички мають позитивну кореляцію з процесом розвитку соціальної ідентичності (Purtae, 2019). Тому виховання дітей вимагає особливої уваги до процесу соціальної діяльності та взаємодії дітей дошкільного віку (Цзкьг, 2019). Дорослий – значуща особа, коли йдеться про засвоєння дітьми духовних цінностей і суспільних орієнтирів. Отже, залучення дитини до культури, розвиток її ідентичності здійснюється в спілкуванні й спільній діяльності з дорослими та однолітками, що є передумовою і рушійною силою соціального розвитку, а дитячий садок – важливим соціокультурним середовищем, де відтак розвивається особистість дитини та її групова ідентичність.

Отже, групова ідентичність людини, зокрема дошкільника, пов'язана з ототожненням себе з певною групою або спільнотою. Вона починає формуватися ще в ранньому дитинстві (Еріксон, 1996; Горностай, 2010) і є першою формою вияву соціальної ідентичності (Чорна, 2020). За Е. Фроммом, є дві базові людські потреби – потреба належності і потреба відособленості. Саме потребу в належності, налагодженні зв'язку з навколишнім світом та іншими людьми Е. Фромм оцінює як найважливішу людську потребу, яка становить саму сутність людського буття.

Якщо розглядати етапи формування ідентичності соціального індивіда, брати до уваги, так би мовити, її «генетичний» аспект, то групова ідентифікація є первинною щодо індивідуальної. Групова формується на рівні найближчого соціального середовища, несвідомо (Чорна, 2020). Однак соціальна ідентичність через соціальні ролі, позиції, норми, атитюди, стереотипи, упередження батьків теж незримо присутня в процесі взаємодії дітей у малій групі, тобто в колі дитячого колективу.

Процес усвідомлення індивідом належності до групи вивчали основоположники теорії соціальної ідентичності Г. Тежфел і Дж. Тернер. Цей процес, який вони назвали «груповою ідентифікацією», полягає в тому, що людина, ототожнюючи себе з якою-небудь групою, прагне оцінювати її позитивно, піднімаючи в такий спосіб статус групи та власну самооцінку. Групова ідентифікація є диспозиційним утворенням, тобто настановленням щодо належності до певної групи. Вона регулює поведінку людини в групі та складається з трьох компонентів – когнітивного (усвідомлення людиною належності до групи та порівняння своєї групи з іншими), емоційного (переживання своєї належності до групи у формі різних почуттів) та поведінкового (реагування на інших людей з позицій свого групового членства, а не з позицій окремої особистості).

Складниками групової ідентичності дітей дошкільного віку є: бажання бути в групі, відчувати себе членом саме цієї групи; ставлення до представників інших мікро- і макрогруп; ретрансляція соціальної ідентичності батьків (наприклад, атитюдів та ін.). У дошкільнят вирішальний перелом у ставленні до однолітків відбувається ще в середині дошкільного віку, оскільки зростає емоційна включеність у діяльність інших дітей. У процесі гри діти прискіпливо і ревно спостерігають за діями однолітків та оцінюють їх. У цьому віці значно зростає число дитячих конфліктів, проявляються такі явища, як заздрість, ревнощі, образа на однолітка (Смирнова, & Холмогорова, 2005). Ці новоутворення дають підстави говорити про початок розвитку в дитини групової ідентичності, сутність якої полягає в тому, що дошкільник починає оцінювати самого себе крізь призму взаємодії з іншою дитиною. Однолітки стають предметом постійного порівняння із собою, у дитини починає формуватися ставлення до себе, розвивається самооцінка. Потреба в прийнятті однолітками постає як одна з базових потреб цього віку, оскільки дослідження доводять, що просоціальні дії старших дошкільників спрямовані не на позитивну оцінку дорослого і не на дотримання моральних норм, а безпосередньо на іншу дитину.

Описані вище особливості розвитку міжособової взаємодії дітей дошкільного віку є загальноприйнятою віковою логікою розвитку ставлення до однолітка. Водночас вона не завжди реалізується в конкретних дітей. Відомо, що є соціально-психологічні відмінності у ставленні дитини до однолітків. Вважаємо, що діти можуть розбиватися на мікрогрупи відповідно до соціально-психологічних атитюдів батьків, водночас є й такі діти, які не поляризуються на якісь підгрупи. Особливу тривогу викликають проблемні форми міжособових стосунків: підвищена агресивність, образливість, демонстративність, переживання самотності через труднощі в побудові дружніх стосунків з однолітками.

Розвинене почуття спільності дає дитині змогу створити адекватну схему навколишнього світу (Адлер, 2016). Дитина вчиться співпрацювати і спілкуватися в групі, вона порівнює себе з іншими, завдяки чому розвивається її самооцінка, вчиться співвідносити свої бажання з нормами, прийнятими в суспільстві. Водночас у разі нерозвинутого почуття спільності в дитини починають формуватися невротичні комплекси, комплекси неповноцінності, які роблять її тривожною, невпевненою в собі, заздрісною, конформною і напруженою. Однією з головних якостей особистості, яка допомагає їй вистояти в життєвих негараздах і подолати труднощі, є вміння кооперуватися, співпрацювати з іншими. Зокрема, допомагаючи дітям-жертвам уникати почуття соціальної відчуженості та залишатися залученими до основних груп однолітків, можна таким чином запобігти їхньому тяжінню до асоціальних груп (Rudolph et al., 2013).

У дитини, яка не має близьких друзів та ігрових партнерів, через негативні соціальні стосунки (Chase, 1999), зокрема через переживання самотності (Barbaro, 1999), неприйняття однолітками, може виникнути віктимна позиція особистості (Chojnacka, 2020). Наприклад, у дітей, які зазнають знущань з боку однолітків, можуть виявлятися почуття гніву та образи (Kochenderfer-Ladd, 2004). У дітей з певними характеристиками, такими як низький рівень гальмівного контролю, віктимізація може запускати асоціальний шлях розвитку (Sugimura, & Rudolph, 2012). Такі діти схильні пізніше приєднуватися до антисоціальних груп однолітків, щоб відреагувати свої негативні почуття або помститися одноліткам, які з ними жорстоко поводяться або поводитися.

Розуміючи важливість формування позитивної групової ідентичності дошкільників та її вплив на подальший розвиток особистості, вважаємо, що виховання дітей у дитячих закладах освіти має ґрунтуватися на гуманістичній парадигмі. Саме таке виховання допомагає дітям бути відкритими до світу, позитивно сприймати себе та інших людей, формувати навички конструктивної взаємодії з іншими людьми, які базуються на повазі і прийнятті. Щоб виконати ці завдання, потрібно дослідити соціально-психологічні передумови формування групової ідентичності дітей дошкільного віку та розробити ефективні виховні програми для дошкільних закладів.

Основні результати дослідження. Для того щоб підтвердити актуальність та важливість дослідження проблем сучасного українського дошкільного закладу (переживання дитиною самотності в малій групі, труднощі в міжособовій взаємодії дітей, що може призводити до негативного сприйняття себе, віктимізації та інших проявів) і частково перевірити нашу первинну гіпотезу про те, що особистість вихователя, окрім батьків, теж є чинником становлення групової ідентичності дітей, ми провели пілотне дослідження у формі онлайн-опитування. Результати опитування лягли відтак в основу моделі дослідження.

Найбільш активну участь в опитуванні брали респонденти віком від 34 до 45 років (50,5%) і від 26 до 35 років (33,6%). Це вік, коли більшість респондентів планує народження дітей або вже стали батьками. Така значна частка респондентів цієї вікової групи може свідчити про актуальність нашого дослідження і потребу респондентів у психологічно безпечному соціально-емоційному середовищі в дитячих дошкільних закладах.

Організація дитячих груп. Порівнюючи радянську систему організації дитячих груп із сучасною, ми констатуємо, що, на жаль, позитивних змін в організації досі не відбулося. У більшості сучасних дитячих садків (62,9%), які відвідують дошкільнята, наповнення груп становить від 16 до 20 дітей або ж групи загалом переповнені (понад 20 дітей у групі); у 25,7% випадків групу відвідує від 11 до 16-ти; а у 8,6% – від 5 до 10 дітей. Тобто на одного чи двох дорослих припадає занадто велика кількість дітей, а отже, вихователю дуже важко простежити психологічний стан кожної дитини та вчасно відреагувати на проблемну ситуацію, зокрема коли трапляється конфлікт між дітьми.

Особливості міжособової взаємодії дітей у дитячому садку. Зазначимо: у дітей дошкільного віку когнітивна компетентність ідентичності ще не розвинена (усвідомлення себе членом групи), але на глибинному, емоційному рівні формується прототип групової ідентичності – «мене приймає група чи ні». Уже в старших групах дитячого садка складаються досить міцні вибіркові стосунки. Діти відрізняються між собою становищем серед однолітків: з'являються ті, яким однолітки надають більшу перевагу у взаємодії, і ті, на яких менше звертають увагу або проявляють щодо них антипатію.

Аналіз відповідей батьків дошкільнят показав, що діти від 4 до 6 років виражають сильне бажання належати до певної групи: 85,6% дітей віддають перевагу спілкуванню в певному колі однолітків; у 51,1% дітей у групі є однолітки, з якими вони не хочуть спілкуватися. Водночас відповіді дорослих показують схожі результати: понад 30 років тому більшість дітей у дитячому садку також надавали перевагу взаємодії з певною групою однолітків (58,1%), і водночас були діти, з якими ніхто не хотів взаємодіяти (49,5%). Тобто у дітей з'являються симпатія, стійкий інтерес до певних однолітків, а також антипатія або відсторонення щодо інших дітей. Дошкільники, з якими відмовляються взаємодіяти однолітки, можуть страждати, відчувати себе самотніми, що в майбутньому підвищує ризики дезадаптації в шкільному колективі. На нашу думку, незадоволена потреба в прийнятті та належності дітей підвищує ризики вступу в онлайн-групи, які можуть становити загрозу для їхнього життя та здоров'я.

З'ясовано, що в сучасному дитячому садку майже кожна десята дитина часто стикається з агресією з боку однолітків. Діти, які часто проявляють агресію, перебувають у зоні ризику подальшої дезадаптації та виникнення девіантної поведінки. Можна припустити, що вже в дошкільному віці складаються певні внутрішні передумови та індивідуальні особливості, які призводять до проявів агресивності. Дослідження цих особливостей є надзвичайно важливим з погляду розуміння причин виникнення згаданого явища та своєчасного подолання небезпечних тенденцій.

Виявлено, що кожна десята дитина, яка відвідує дитячий дошкільний заклад, скаржиться на свою самотність. Діти, які відчувають самотність у групі, говорять про неприйняття їх однолітками: «зі мною ніхто не дружить» (13,3%), «у мене немає друзів» (6,7%), «зі мною мало граються інші діти» (11,1%), «мене ображають» (4,4%), «зазвичай я граюся один» (20%). Цікавим фактом стало те, що 27,1% респондентів, які згадували свій власний досвід відвідування дитячого садка (більшість респондентів відвідували його понад

30 років тому), також відмічали переживання почуття самотності (5,6% респондентів – завжди, а 21,5% – часто). Вони зазначали, що відчували самотність через те, що з ними «мало дружили однолітки в групі» (21,8%), «ображали інші діти» (12,9%), «ображали вихователів» (19,8%), вони «сумували за батьками» (67,3%). Ступінь популярності дитини в групі однолітків має велике значення. Від того, як складуться стосунки дошкільника в групі однолітків, залежать наступні етапи його особистісного і соціального розвитку.

Водночас аналіз відповідей респондентів свідчить про те, що майже половина опитаних не знають, чи допомагає вихователь їхній дитині долати труднощі в комунікації з однолітками: 45,6% респондентів не можуть сказати, чи допомагає їхнім дітям вихователь знайти контакт з однолітками, тобто якісного зворотного зв'язку між вихователем і батьками явно бракує; 7,8% батьків стверджують, що вихователь дітям не допомагає; 15% дітей, на думку батьків, не потребують допомоги; і у 31,1% випадках вихователь допомагає дітям знайти контакт з однолітками. Аналізуючи досвід дорослих респондентів, переконуємося, що більшість опитаних також не отримували достатньої допомоги вихователя в побудові дружніх стосунків з однолітками, коли вони цього потребували (29% – ніколи, 20,6 – інколи отримували підтримку).

Такий збіг може свідчити про те, що ні 30 років тому, ні в сучасних дошкільних дитячих закладах не приділяється належної уваги розвитку групової ідентичності дошкільнят. Це означає, що частина дітей відчуває себе особливо нещасними, а їхня самооцінка може сформуватися заниженою, що може призвести до шкільної віктимізації.

Рівень довіри до вихователів. Більшість батьків не мають повної довіри до персоналу дитячого садка, який відвідує їхня дитина. Так, 67,1% опитаних батьків відповіли, що встановлення онлайн-спостереження позитивно б вплинуло на їхню довіру до вихователя, а 32,9% – що їм не потрібне відеоспостереження, бо вони і так довіряють вихователю. На основі цього можна припустити, що батьки, яким для довіри не потрібне відеоспостереження, мають гарний контакт з вихователем і своєю дитиною, їй подобається відвідувати дитячий садок, батьки і діти підтримують теплі емоційні стосунки з вихователем та вміють позитивно вирішувати конфліктні ситуації, а діти знають, що завжди можуть отримати допомогу від дорослого.

Задоволення потреб дітей під час відвідування дитячого закладу. Більшість батьків дошкільнят найважливішою потребою своєї дитини вважають розвиток навичок комунікативної компетентності для успішної міжособової взаємодії з однолітками (50,6%). Меншість батьків оцінили як найважливіші такі показники задоволення потреб дитини: «розвивати шкільні навички» (14,7%), «навчання навичок самообслуговування» (14,0%). Значна частина батьків виражає потребу в тому, щоб вихователь їхньої дитини приділяв більше уваги розвитку саме навичок вирішення конфліктів між дітьми. Згадуючи свій досвід відвідування дитячого садка, більшість респондентів за рівнем значущості для них (від 1 до 5 балів) поставили на перші місця ставлення вихователя та наявність друзів, що підтверджує важливість прийняття однолітками.

Більшість респондентів (75,7%) визнали, що досвід спілкування в дитячому садку впливав на їхній емоційний стан, самооцінку та комунікативну компетентність у школі. Загалом 50,5% респондентів оцінюють свій досвід відвідування дитячого садка як позитивний і 26,1% – як негативний. Згадуючи власний досвід перебування в дитячому садку, більшість респондентів (82,3%) зазначили, що наявність друзів була важливим критерієм для їхнього позитивного емоційного настрою. Респонденти, які мали позитивний соціально-емоційний досвід відвідування дитячого садка, зазначали, що це вплинуло на їхню позитивну оцінку себе (23%); водночас вони навчилися вирішувати конфліктні ситуації з однолітками (15,9%), легко потім адаптувалися в шкільному колективі (43,9%). А ті респонденти, які мали негативний досвід, зазначали, що вони потерпали від негативної самооцінки (8,4%) і відчували страх перед спілкуванням з однолітками (18,7%). Отримані результати свідчать про те, що дитячий садок – важливе соціальне середовище, де дитина

розвиває свою групову та его-ідентичність, а не просто місце, де перебувають діти, коли батьки на роботі.

На основі теоретичного та емпіричного пілотного дослідження побудовано модель дослідження групової ідентичності дошкільнят, у якій відображено складники, передумови формування, критерії сформованості та успішності соціально-психологічної компетентності дітей у колі однолітків (рис.).

Рис. Модель становлення групової ідентичності дошкільнят

На нашу думку, дитина, яка приходить у групу дитячого садка, поєднує в собі всі три соціокультурні рівні (глобальний, макро- і мікрорівні) і може несвідомо відчувати антипатію або симпатію до представників тих чи тих соціокультурних груп, виділяти завдяки колективному несвідомому тих дітей, які є представниками їхньої соціокультурної групи або не належать до неї, та формувати мікрогрупи. Також є діти, яким складно побудувати дружні стосунки в дитячій групі і приєднатися до якоїсь мікрогрупи, – такі діти можуть відчувати страждання через свою самотність. Соціальні стосунки формують групову ідентичність. Спільність чи відмінності на рівні великих соціальних груп можуть бути фактором зближення чи виникнення конфліктів на рівні мікрогруп у дитячому садку. Є певні аспекти групової (соціальної) ідентичності батьків, які впливають на розвиток ідентичності дітей. Особистість вихователя також є чинником становлення групової ідентичності дітей. Тобто бувають дитячі колективи, де діти розбиваються на мікрогрупи відповідно до соціально-психологічних атитюдів батьків, а буває, що діти не поляризуються на такі підгрупи.

Територіальна ідентичність громади, де розташований дитячий садок, теж впливає на формування групової ідентичності. Тому надзвичайно важливою є виховна позиція дорослого, вільна від атитюдів та власних неусвідомлених дитячих травм: він має бути уважним до дитячої взаємодії та допомогти дитині в побудові дружніх стосунків, що зменшить ризики переживання нею відторгнення та віктимізації в майбутньому.

Обмеженням дослідження є використання лише одного методу дослідження – анкетування, однак ми плануємо продовжити вивчати соціокультурні та історичні особливості групової ідентичності дітей дошкільного віку, застосувавши для цього низку додаткових методів: спостереження за дітьми в групі дитячого садка, соціометрію, інтерв'ю з батьками та ін. *Сильною стороною дослідження* є можливість оглянути історичну ретроспективу, ознайомитися не тільки з особливостями становлення групової ідентичності сучасних дітей, а й з досвідом дорослих, які відвідували дитячий заклад понад 30 років тому. Результати дослідження показують необхідність змін у підходах до виховання дітей у дитячих дошкільних закладах: привернення уваги до розвитку групової ідентичності та надання допомоги дітям, які мають складності в побудові дружніх стосунків та/або відчувають себе не прийнятими однолітками.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані під час підготовки вихователів або для підвищення рівня їхньої професійної кваліфікації з проблеми соціально-психологічних передумов становлення групової ідентичності дітей дошкільного віку. Також матеріали дослідження стануть у пригоді під час розроблення стратегій урядових інституцій щодо реорганізації дошкільних закладів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Становлення особистості дитини в дошкільний період характеризується активним розвитком групової ідентичності, що проявляється в переживанні дитиною інтересу до взаємодії з певною групою однолітків, бажанні бути прийнятою нею і водночас у ворожості або байдужості щодо інших однолітків. Наразі в українському соціумі, коли йдеться про виховання дітей у дитячому садку, не приділяється належна увага підтримці дошкільників, які мають складності у взаємодії з однолітками, переживають самотність або стикаються з агресією з боку однолітків. Допомога дітям у проблемних ситуаціях часто залежить від ініціативи та/або компетентності вихователя. На жаль, це досі схоже більше на лотерею: діти, які відвідують дитячий садок, не мають ніяких гарантій, що їм нададуть необхідну допомогу та підтримку в разі переживання складних ситуацій у взаємодії з однолітками. Дитина, яка не має близьких друзів та ігрових партнерів, через негативні соціальні стосунки, зокрема через переживання самотності, неприйняття однолітками, може потерпати від болючих переживань, а також зіткнутися з ризиками віктимізації в майбутньому. Значна кількість сучасних дітей (35,5%), які переживають самотність, і так само дорослих (27,1%), які відвідували дитячий садок понад 30 років тому, свідчить про те, що цій проблемі, на жаль, і досі не приділяється належної уваги.

Отже, до соціально-психологічних передумов становлення групової ідентичності дітей можна віднести: розуміння потреби дітей дошкільного віку в прийнятті та визнанні себе однолітками; усвідомлення того, що дитина може відчувати страждання через свою самотність і тому потребувати допомоги з боку дорослого; особливості побудови взаємодії дітей: розвиток у них навичок комунікативної компетентності, відкритості до взаємодії, безпосередній інтерес до іншої дитини, відсутність упередженості через підсвідомі інтроєкти дорослих та ставлення до підтримки дітей значущого дорослого; включеність вихователя в процес взаємодії дітей: допомога у вирішенні конфліктних ситуацій з однолітками, визначення дітей, яким важко побудувати дружні стосунки, та надання їм допомоги в подоланні бар'єрів; якісний зворотний зв'язок вихователя з батьками і навпаки; командна робота всього персоналу групи, регулярні супервізії вихователів з проблеми розвитку міжособових стосунків дітей. Водночас серед передумов заслуговує також на увагу усвідомлення та проживання вихователями власних особистих дитячих травм, зумовлених прийняттям або неприйняттям їх колись дитячим колективом. На основі теоретичного та емпіричного пілотного дослідження побудовано модель дослідження групової ідентичності дошкільнят, у якій відображено складники, передумови формування та успішності соціально-психологічної компетентності дитини в колі однолітків. *Перспективи подальшого*

дослідження пов'язані з вивченням розвитку групової ідентичності дітей дошкільного віку в умовах малої групи дитячого садка, зокрема з пошуком і подоланням причин дитячої самотності та неприйняття однолітками, що є запорукою профілактики шкільної віктимізації та порушень психічного здоров'я дитини в майбутньому. Значний дослідницький інтерес становить також робота з батьками і вихователями з метою рефлексії неусвідомлених атитюдів та упереджень.

Подяка. Висловлюємо подяку адміністраторам фейсбук-груп «Матусі Оболоні» і «Мами Києва» та адміністратору вайбер-групи «Советы гомеопата», які дозволили розмістити анкетування на своїх платформах.

Список використаних джерел

Адлер, А. (2016). *Индивидуальная психология и развитие ребенка*. Москва: Институт общегуманитарных исследований.

Выготский, Л., & Эльконин, Д. (Ред.). (1984). *Собрание сочинений. Детская психология*. Москва: Педагогика.

Гавриш, Н., Рейпольська, О., Шкляр, Н., Рагозіна, В., Маршицька, В., Васильєва, ... Луценко, В. (2018). *Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Горностай, П. (2010). Групова ідентичність як предмет психології малих груп. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 24(27), 105–113.

Міністерство освіти та науки України (2012). Дошкільна освіта: методичні рекомендації. Взято з <https://bit.ly/31schah>.

Міністерство освіти та науки України (2021). Дошкільна освіта. Взято з <https://mon.gov.ua/ua/tag/doshkilna-osvita>.

Смирнова, Е., & Холмогорова, В. (2005). *Межличностные отношения дошкольников: диагностика, проблемы, коррекция*. Москва: Гуманитарный изд. центр «Владос».

Чорна, Л. Г. (2020). *Рольова та групова ідентичність: визначення понять*. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Взято з <https://ispp.org.ua/2020/06/01/chorna-l-g-rolova-ta-grupova-identichnist-viznachennya-ponyat>.

Эрикссон, Э. (2006). *Идентичность: юность и кризис*. Москва: Флинта; МПСИ; Прогресс.

Barbara, C. (2020). The Loneliness and Isolation of the Parentified Child in the Family. *Paedagogia Christiana*, 1/4, 83–99.

Barbaro, B. (Ed.). (1999). *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Krakow: Wydawnictwo (1).

Chase, N. D. (1999). Parentification: An Overview of Therapy, Research and Societal Issues. In N. D. Chase (Ed.), *Burdened Children Theory. Research and Treatment of Parentification* (pp. 3–34). Thousand Oaks, London. New Delhi: Sage Publications.

Dubas, E. (2006). Samotnosmcm – uniwersalny «temat» życia ludzkiego i wychowania. In P. Domeradzki, W. Tyburski (Eds.), *Zrozumiem samotnosmcm. Studium interdyscyplinarne* (pp. 329–349). Torun: Wydawnictwo UMK (4).

Hanish, L., & Guerra, N. (2002). A longitudinal analysis of patterns of adjustment following peer victimization. *Development and Psychopathology*, 14, 69–89.

Kochenderfer-Ladd, B. (2004). Peer victimization: The role of emotions in adaptive and maladaptive coping. *Social Development*, 13, 329–349.

Цзкь, F. (2019). Analyzing Social Identity Development Of Children. *International Social Mentality and Research Thinkers Journal*, 5(26), 1862–1866. Retrieved from <https://bit.ly/3dtgCw5>.

Robinson, W. P. (Ed.). (1996). *Social groups and identities: developing the legacy of Henri Tajfel*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Rudolph, K. D., Lansford, J. E., Agoston, A. M., Sugimura, N., Schwartz, D., Dodge, K. A., ... & Bates, J. E. (2014). Peer victimization and social alienation: Predicting deviant peer affiliation in middle school. *Child development*, 85(1), 124–139.

Sugimura, N., & Rudolph, K. (2012). Temperamental differences in children's reactions to peer victimization. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 41, 314–328.

References

- Adler, A. (2016). *Individualnaya psikhologiya i razvitiye rebenka* [Individual psychology and child development]. Moscow: Institut obshchegumanitarnykh issledovaniy. (in Russian)
- Barbara, C. (2020). The Loneliness and Isolation of the Parentified Child in the Family. *Paedagogia Christiana*, 1/4, 83–99. (in English)
- Barbaro, B. (Ed.). (1999). *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Krakow: Wydawnictwo (1). (in Polish)
- Chase, N. D. (1999). Parentification: An Overview of Therapy, Research and Societal Issues. In N. D. Chase (Ed.), *Burdened Children Theory. Research and Treatment of Parentification* (pp. 3–34). Thousand Oaks, London. New Delhi: Sage Publications. (in English)
- Chorna, L. H. (2020). *Rolova ta hrupova identychnist: vyznachennia poniat* [Role and group identity: definitions]. Kyiv: Institute for Social and Political Psychology of NAES of Ukraine. Retrieved from <https://ispp.org.ua/2020/06/01/chorna-l-g-rolova-ta-grupova-identychnist-vyznachennya-ponyat>. (in Ukrainian)
- Dubas, E. (2006). Samotnosmcm – uniwersalny «temat» życia ludzkiego i wychowania [Loneliness – the universal «theme» of human life and education]. In P. Domeradzki, W. Tyburski (Eds.), *Zrozumiecm samotnosmcm. Studium interdyscyplinarne* (pp. 329–349). Torun: Wydawnictwo UMK (4). (in Polish)
- Erikson, E. (2006). *Identychnost: yunost i krizis* [Identity: adolescence and crisis]. Moscow: Flinta; MPSI; Progress. (in Russian)
- Hanish, L., & Guerra, N. (2002). A longitudinal analysis of patterns of adjustment following peer victimization. *Development and Psychopathology*, 14, 69–89. (in English)
- Havrysh, N., Reypolska, O., Shklyar, N., Rahozya, V., Marshytska, V., Vasylyeva, S., ... & Lutsenko, V. (2018). *Sotsializatsiia ditei starshoho doshkilnoho viku v umovakh DNZ* [Socialization of older preschool children in the conditions of preschools]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. (in Ukrainian)
- Hornostai, P. (2010). Hrupova identychnist yak predmet psykholohii malykh hrup [Group identity as a subject of psychology of small groups]. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, 24(27), 105–113. (in Ukrainian)
- Kochenderfer-Ladd, B. (2004). Peer victimization: The role of emotions in adaptive and maladaptive coping. *Social Development*, 13, 329–349. (in English)
- Ministerstvo osvity ta nauky Ukrainy (2012). *Doshkilna osvita: metodychni rekomendatsii* [Preschool education: methodical recommendations]. Retrieved from <https://bit.ly/31schah>. (in Ukrainian)
- Ministerstvo osvity ta nauky Ukrainy (2021). *Doshkilna osvita* [Preschool education]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/doshkilna-osvita>. (in Ukrainian)
- Цзкь, F. (2019). Analyzing Social Identity Development Of Children. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(26), 1862–1866. Retrieved from <https://bit.ly/3dtgCw5>. (in English)
- Robinson, W. P. (Ed.). (1996). *Social groups and identities: developing the legacy of Henri Tajfel*. Oxford: Butterworth-Heinemann. (in English)
- Rudolph, K. D., Lansford, J. E., Agoston, A. M., Sugimura, N., Schwartz, D., Dodge, K. A., ... & Bates, J. E. (2014). Peer victimization and social alienation: Predicting deviant peer affiliation in middle school. *Child development*, 85(1), 124–139. (in English)
- Smirnova, Ye., & Kholmogorova, V. (2005). *Mezhlichnostnyye otnosheniya doshkolnikov: diagnostika, problemy, korrektsiya* [Interpersonal relationships of preschoolers: diagnostics, problems, correction]. Moscow: Gumanitarnyy izdatelskiy tsentr VLADOS. (in Russian)
- Sugimura, N., & Rudolph, K. (2012). Temperamental differences in children's reactions to peer victimization. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 41, 314–328. (in English)
- Vygotskiy, L. & Elkonin, D (Ed.) (1984). *Sobraniye sochineniy. Detskaya psikhologiya* [Collected Works. Child psychology]. Moscow: Pedagogika. (in Russian)